

Людмила МАСЛОВСЬКА

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ “ЕКОНОМІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ”

Охарактеризовано стан і тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України, здійснено їхнє оцінювання крізь призму класичних концепцій - ліберальної і протекціоністської. Проаналізовано динаміку, географічну та товарну структуру експорту й Імпорту, акцентовано на необхідності зміни підходів у зовнішній політиці країни в напрямку пріоритету національних економічних інтересів.

Постановка проблеми. Протягом останніх 15-20 років світова торгівля розвивається більш швидкими темпами, ніж світове виробництво. Зростання відкритості економік країн Центрально-Східної Європи супроводжувалось підвищенням інтенсивності переміщення товарів, капіталів та інвестицій через державні кордони цих країн, ліберальною державною зовнішньоекономічною політикою, що вважалось тенденцією, Іманентною ринковій економіці. На в дмїну від країн “класичної” ринкової економіки, така відкритість позбавлена Іншої необхідної риси - конвертованості національної валюти, що породжує нееквівалентний обмін.

Отримавши широкий доступ до світових ринків, Україна не стала конкурентоспроможною й економічно розвинутою. Відкрита економіка країни справила відчутний вплив на характер, темпи та пропорції економічного зростання. Більше того, історія свідчить про те, що найбільшого економічного І соціального прогресу досягали впродовж ХХ ст. саме закриті економіки. Товарне насичення ринку та якість наявної на ньому продукції залежать не від ступеня відкритості економіки, а від наявності ефективного власника засобів виробництва і повноцінного конкурентного середовища. За таких умов товар неминуче стає достатньою мірою якісним, асортимент - широким, тоді як відкритість гарантує лише те, що ринок буде насичений імпортними товарами при подальшій стагнації вітчизняного реального сектору. Режим лібералізації зовнішньої торгівлі в умовах глобалізації змушує переоцінити цей напрямок державної політики з позицій “економічного націоналізму”, спрямованого на захист інтересів як основних суб’єктів економічного життя країни, так і нації загалом. Метою цієї статті є обґрунтування необхідності зваженої політики лібералізації і протекціонізму в зовнішньоекономічній діяльності України.

Аналіз останніх досліджень. Оцінюванню переваг і недоліків сучасної зовнішньої торгівлі та удосконаленню управління зовнішньоекономічною діяльністю присвячені наукові праці вітчизняних вчених: Н. Кухарської, О.-Г. Дідич, А. Дмитренка, Л. Масловської, С. Науменка та ін. Проблеми захисту національних інтересів при здійсненні зовнішньоекономічних зносин піднімалися і піднімаються у працях зарубіжних класиків (Ф. Ліст) та сучасних представників західної (П. Бьюкенен) і російської (М. Юр’єв) науки. Представники так званого “економічного націоналізму” виступають за економічну й соціальну доцільність та ефективність зовнішньої торгівлі з позицій національного інтересу.

Вклад основного матеріалу. Мотиви і механізм розвитку зовнішньої торгівлі сформульовані класиками економічної науки А. См’тгом і Д. Рікардо. Відповідно до

сформульованих ними принципів, географічне положення, унікальні природні ресурси, кваліфікація кадрів, технологічний рівень виробництва, продуктивність праці тощо забезпечують країнам, які володіють ними, порівняльні переваги при виробництві певних товарів та послуг. Зазначені фактори дають змогу таким країнам виготовляти їх з нижчими витратами виробництва, ніж в інших країнах. Відмінності у відносній ефективності виробництва дозволяють отримувати вигоди від спеціалізації. Таких товарів (послуг) країна може виготовляти більше і кращої якості, щоб обмінюватись ними на світовому ринку, а імпортувати ті, для виробництва яких у країні немає відповідних передумов або ж які виготовляються з вищими витратами виробництва.

Світовий досвід свідчить, що лібералізація має мати розумні межі і бути збалансованою з турботою про вітчизняного виробника. Якщо планову економіку уявити відкритою доволі проблематично, то ринкова економіка може бути як відкритою, так і абсолютно закритою. Високий ступінь економічної ізоляції у ХХ ст. був характерним для Японії (50-80-і рр.), Німеччини (1933-1941 рр.), радянської економіки (30-50-і рр.) [5]. Саме ці країни у зазначені періоди демонстрували найбільше економічне зростання, яке супроводжувалось якісними перетвореннями у розвитку продуктивних сил. У СІІА до Другої світової війни експортна квота не перевищувала 3%, оскільки товарообмін з Європою став не вигідним через зростання витрат на трансокеанічні перевезення.

Полеміка між прихильниками вільної торгівлі та прихильниками протекціонізму триває давно. На думку фритредерів, протекціонізм призводить до загивання економіки, а свобода торгівлі - до процвітання. Насправді, все залежить від конкретних обставин. Справді, відкрита економіка і вільна торгівля забезпечують максимізацію прибутків. Проте така пряма вигода у майбутньому може обернутися консервацією відсталості. З точки зору кількісного ефекту, теорії зовнішньої торгівлі А. Сміта і Д. Рікардо є ідеальними: країни з нижчими відносними витратами на виробництво певних товарів (послуг) продають їх на світовому ринку, купуючи при цьому ті товари (послуги), яких у країні не виробляють або виробництво яких обходиться їм дорожче. В результаті міжнародної спеціалізації прибуток від зовнішньоторговельного обміну отримують усі його учасники.

Зміни, що відбулися на початку ХХІ ст., дають підстави сумніватися в універсальності та дієвості класичних теорій абсолютних і відносних переваг. В епоху А. Сміта частка товарів і послуг, які вироблялись на основі природних ресурсів, становила 95 % загального обсягу ВВП світу. У сучасних умовах ефективність зовнішньої торгівлі такими товарами знижується. Головна причина цього полягає у свободі обміну інформацією, яка дає змогу виготовляти товари - субституту, перетворює науково-технологічні досягнення на надбання всього людства, таким чином знижуючи роль і значення природно-ресурсних факторів виробництва. Яскравим прикладом у цьому відношенні є створення синтетичного каучуку в Японії, яка не вирощує природних каучуконосів. Саме їхня відсутність в умовах прискореного розвитку автомобілебудування в країні спонукала науково-технічну думку до винаходу технології виробництва відповідного субституту.

У нинішніх умовах дедалі актуальнішими стають наукові погляди німецького вченого Ф. Яіста - основоположника «економічного націоналізму». На думку цього науковця, будь-яке економічне рішення має розглядатися не лише з точки зору сьогоденної ефективності, а й з точки зору довгострокових і непрямих наслідків [3]. Свобода торгівлі за Ф. Лістом може законсервувати індустріальне та технологічне лідерство одних країн, і відсталість - інших. Економічний націоналізм Ф. Ліста об'єднує націю спільними економічними інтересами і доводить свою актуальність та неминучість для країн «наздоганяльного» розвитку. Це учений, власне кажучи, не відкидає теорії А. Сміта, а лише вказує на обмеження сфери її застосування. На противагу теорії Д. Рікардо, він створив свою теорію - теорію продуктивних сил, а

не мінових вартостей. Кожна країна має піклуватися насамперед про розвиток продуктивних сил, а не про негайну і тимчасову вигоду. Справді, лібералізація зовнішньої торгівлі економічних суб'єктів (елементів економічної системи) не забезпечує кількісних і якісних трансформацій самої системи (цілого). У сучасних умовах альтернативою відкритості економіки і глобалізму, які підтримують олігархію з фіктивним капіталом, що руйнує економіку, є економічний націоналізм, який відстоює національні інтереси у широкому сенсі і підтримує реальне товарне виробництво. У першій третині XIX ст. Ф. Піст зазначав: "Сприяння граничній ринковій лібералізації на практиці посилює те суспільство, яке давно і успішно йде по шляху ринку, але при цьому послаблює, економічно і політично підриває те суспільство, яке мало іншу господарську історію і вступає у ринкові відносини з іншими, більш розвинутими країнами, тоді як внутрішній ринок перебуває лише у зародковому стані" [3].

Проаналізуємо у контексті вищезазначеного зовнішню торгівлю України, яка розвивається прискореними темпами, не спричинюючи при цьому якісних змін у становищі країни в міжнародному територіальному поділі праці.

Експортна квота України у 2008 р. становила 46,3 %, тоді як частка експорту у ВВП Китаю дорівнювала 15,6%, Японії - 15,1 %, Росії - 15,9%, США - 7,8%, Польщі-21,1 % [2].

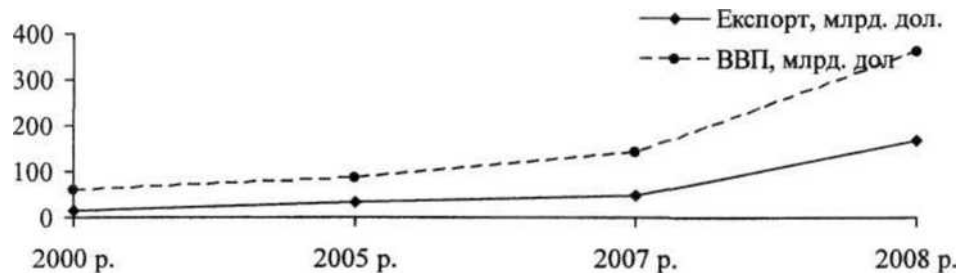

Рис. 1. Динаміка експорту і ВВП України

За матеріалами "2007 CIA world factbook". - Режим доступу: <http://www.theodora.com> [2].

Як свідчить рис. 1, впродовж 2000-2008 рр. відбувалося синхронне зростання ВВП і експорту, що вказує на те, що саме експорт забезпечував економічне зростання.

Порівняно з 2000 р., експорт України зріс в 11,5 разу, а імпорт - більше, ніж у 6 разів. На рівні 2000 р. (рис. 2) 30,8 % експорту припадало на країни СНД, 46,4 % - на європейські країни. У 2008 р. частка країн СНД становила лише 14,3 %, а європейських країн - 45,8 %, решта припадала на інші географічні вектори [4].

Зміни у географічній структурі зовнішньої торгівлі істотно вплинули на товарну структуру вітчизняного експорту. Якщо у минулому значну частку експорту в країни СНД (понад 1/3) становили машини й обладнання, то зараз в експорті в європейські країни, які є головним торговельним партнером, переважають сировина і напівфабрикати. Сальдо зовнішньої торгівлі з усіма регіонами світу, крім Африки, є негативним: імпорт з країн СНД перевищує експорт у 1,4 разу, а з країн Європи - у 1,5 разу (рис. 3).

Незбалансована зовнішня торгівля негативно впливає на платіжний баланс країни, знижує її доступ до світових фінансових ресурсів і послаблює національну грошову одиницю. Практично нанівець зведено таку ефективну форму зовнішньоекономічної співпраці, як виробниче кооперування.

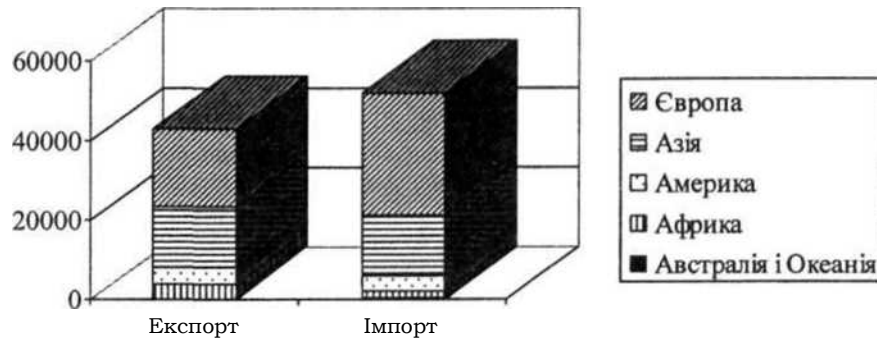

Рис. 2. Географічна структура експорту, % (2008 р.)

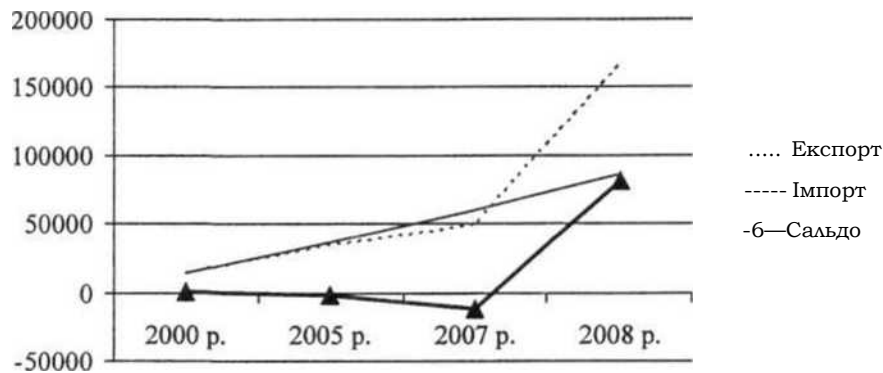

Рис. 3. Динаміка зовнішньої торгівлі, млн. дол. США

Основний вектор зовнішньої торгівлі - європейський - характеризується її високою концентрацією у 3-4 країнах. Так, 35,9% експорту в Європу припадає на Німеччину, Польщу та Італію, а 49,6 % імпорту - з Італії, Польщі, Німеччини й Австрії. Таким чином, позиція України на європейському ринку залежить від кількох основних покупців, що звужує можливості для будь-якого більш вигідного маневру.

У товарній структурі вітчизняного експорту 41,2 % становлять недорогі метали та вироби з них, 10,5 % - мінеральні продукти, 9,5 % - продукти рослинного походження, 7,5 % - продукція хімічної промисловості, 6,5 % - транспортні засоби і шляхове обладнання, що разом дорівнює 83,5 % від загального обсягу експорту. Така товарна структура експорту знижує конкурентоспроможність і технологічний рівень країни, перетворює її на сировинний додаток та фіксує за нею статус країни наздоганяльного розвитку.

75 % українського імпорту формують такі товарні групи, як мінеральні продукти (29,7 %), машини, механізми і механічне обладнання (15,6 %), транспортні засоби та шляхове обладнання (14,1 %), недорогі метали і вироби з них (7,5 %), продукція хімічної промисловості (8,1 %). Взагалі кажучи, і в експорті, і в імпорті країни здійснюється обмін товарами, які виготовляються одними й тими самими секторами економіки, а це означає, що, експортуючи сировину і напівфабрикати, Україна отримує за імпортом продукти їхньої поглибленої високотехнологічної переробки.

Це гальмує розвиток на новій технологічній базі вітчизняної обробної промисловості та підриває позиції вітчизняного товаровиробника.

Позитивна тенденція характерна для зовнішньої торгівлі послугами, яка має додатне сальдо (рис. 4). Проте це стосується передусім кількісних показників експорту у імпорту послуг і меншою мірою - структури експортованих послуг.

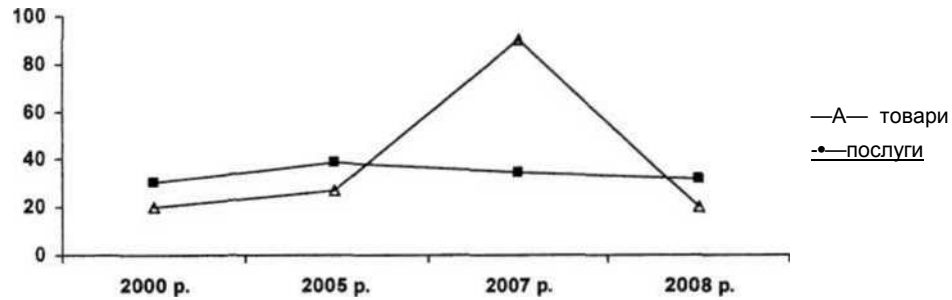

Рис. 4. Середньорічні темпи зростання торгівлі товарами і послугами

За період 2000-2008 рр. експорт послуг з України зріс у 3,4 разу і у 2008 р. становив 11741,3 млн. дол. США. Імпорт послуг зріс за аналізований період у 5,6 разу. У географічній структурі експорту послуг 61,4% його обсягу припадає на країни СНД, а 38,6 % - на інші країни світу. В імпорті послуг лише 16,6 % займають країни СНД, а на інші країни світу припадає 83,4 %.

У територіальному аспекті зовнішня торгівля послугами є доволі локалізованою: понад 50 % їхнього експорту забезпечують 5 регіонів України, у т. ч. 40,6 % - Одеська область і м. Київ; 68,7 % імпорту послуг припадає на 6 регіонів. У структурі послуг перше місце займають транспортні послуги (трубопровідного, морського, залізничного) - 65,1 %, на другому місці - туризм (подорожі) - 4,2 % та фінансові послуги - 4,1 % загального експорту. Вагоме місце належить комп'ютерним послугам і послугам зв'язку, страховим та будівельним послугам. Проте лише у сфері послуг транспорту і зв'язку зовнішня торгівля є збалансованою. У сферах фінансових послуг імпорт у 5,5 разу перевищує експорт, туризму - в 1,5 разу, страхових послуг - у 1,8 разу.

Доволі поширеною в Україні є практика експорту й імпорту давальницької сировини. За період 2000-2008 рр. експорт давальницької сировини (молока, молочних продуктів, яєць, шкіри тощо) з України зменшився у 3,4 разу, а імпорт зріс у 2,7 разу. При цьому під виглядом давальницької сировини ввозять також іноземні товари без справляння митних платежів та податків. Зростання імпорту давальницької сировини свідчить про експлуатацію в Україні дешевих факторів виробництва з подальшим вивезенням якісної продукції обробної промисловості у країни походження сировини. Основними партнерами з операцій з давальницькою сировиною є Німеччина, Австрія, Польща, Нідерланди, Литва та ін. Частка країн СНД в операціях з давальницькою сировиною становить лише 1,4 % (за експортом) і 11,2 % (за імпортом).

За станом на 2008 р. капітал нерезидентів в Україні становив 29542,7 млн. дол. США. З них 77,5 % дорівнювали інвестиції з країн ЄС, 5,8 % - з країн СНД, 16,7 % - з інших країн світу. Збільшення капіталу нерезидентів на 10911,1 млн. дол. США відбулося за рахунок: грошових внесків (28,5%), внесків у вигляді реінвестованого майна (2,3%), реінвестування доходів (0,6%).

Прямі іноземні інвестиції в Україну зросли за період 2000-2008 рр. у 9,2 разу. Понад 1/5 їхнього обсягу припадає на Кіпр - 21,5 %, на другому місці - Німеччина

(17,9%). Загалом 66,7% прямих Іноземних Інвестицій в Україну забезпечують 6 країн світу. Обсяги іноземного Інвестування розподіляються між галузями економіки таким чином: 22,6 % - промисловість, у т. ч. 19,4 % - переробна, 20,0 % - фінансова діяльність, 10,4 % - торгівля і ремонтні послуги, 10,0 % - операції з нерухомим майном, 5,7 % - будівництво [4].

Прямі Іноземні інвестиції з України за кордоном у 2006 р. дорівнювали 6196,6 млн. дол. США, у т. ч. у країни ЄС - 95,6 %, у країни СНД - 3,6 %, в інші країни світу - 0,8 %. При цьому збільшення капіталу вітчизняних резидентів відбулося на 97,9 % за рахунок грошових внесків, які можна було би вкласти у розвиток національної економіки. За період 2000-2008 рр. загальний обсяг прямих інвестицій з України в інші країни світу зріс у 36,4 разу; 94,0 % з них "осіло" на Кіпрі, а 1,6% - в Росії [4].

Висновки. Проведений аналіз стану і тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України дає підстави для таких висновків:

висока експортна квота, яка більш ніж удвічі перевищує відповідні показники найактивніших у зовнішньоекономічній діяльності країн світу, звужує можливості диверсифікації виробництва і розширеного відтворення у реальному секторі економіки країни;

пасивна стратегія конкурентоспроможності (низький ступінь використання конкурентних методів, державні Інтервенції, демпінг) спричинює технологічну стагнацію;

незбалансованість експорту й Імпорту, висока залежність на світовому ринку від кількох основних покупців і продавців знижують ефективність зовнішньої торгівлі;

зловживання чинником собівартості виробництва продукції закріплює за Україною функцію "фабрики світового господарства";

зростаюче вивезення капіталу з країни у непродуктивній формі звужує можливості незалежного економічного зростання.

Ці ознаки є загрозливими для економічної безпеки України і диктують необхідність переорієнтації її зовнішньоекономічної політики на засади "економічного націоналізму", замість декларованого та гіпертрофованого етнічного націоналізму.

Література

Бьюкенен П. Дж. *Економіческой націоналізм или глобальная экономика?* / П. Дж. Бьюкенен // *Предпринимательство*. – 2001. – №1 – С. 63.

ВВП кран Експорт / За матеріалами "2007 CIA world factbook" [Електронний ресурс]. – Режим доступу; <http://www.theodora.com>.

Лист Ф. *Национальная система политической экономики* / Пер. с нем.; под ред. К. В. Трубникова. – М.; Европа, 2005. – 452 с.

Статистичний щорічник України за 2008.

Юрьев М. *Новый экономический национализм* / М. Юрьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eurasia.com.ru>.